

Vincuk Vjacorka

Megvédi-e Szyjatlana Alekszijejics Belaruszt?

Nem Vitryssland, nem Weißrusland, nem ValkoVenäjä, hanem Belarusz (Belarus) a világ minden nyelvén.

2015. október 8-án az a szó, hogy „Belarusz”, különböző nyelveken az elsők között hangzott el a híradásokban. Sara Danius professzorasszony, a Svéd Akadémia titkára hirdette ki a döntést:

„...*Nobelpriset i litteratur år 2015 tilldelas den vitryska författaren Svetlana Alekszijejtj.*”

Amint az élő adásban meghallottam a „vitrüska” szót, tudtam, hogy kinek a neve fog ez után elhangzani, és hogy az idei irodalmi Nobel-díj Belaruszba kerül. De arról is meggyőződtem, hogy országunkra Svédországban hivatalosan mindmáig a Vitryssland nevet használják, és a vitrysk(a) melléknevet. Ezeket a szavakat ismét több millió svéd hallhatta. (A hírt angolul is bemondták, mégpedig a már elavult Byelorussian szóval, amely a Russian szóhoz kapcsolódik és arra rímel, ezt pedig már igen sok millióan hallották világszerte.)

Svédül Ryssland azt jelenti – Oroszország. Így hát Vitryssland – az „Fehér Oroszország”, még csak nem is „Fehér Ruténia” („Белая Русь”), mert ez utóbbi svédül Rus vagy latinosan Rutenien.

Belarusz származású svéd állampolgárok: Dzmítiri Plaksz író-újságíró és Andrej Katljarszuk történész, valamint több svéd értelmiségi és politikus hosszú évek óta kampányol annak érdekében, hogy a Belarus főnevet és a belarusisk melléknevet használják. És fokozatosan szüntessék be a Vitryssland szóhasználatot, hiszen *„az emberek tudatában ez úgy jelenik meg, mint Oroszország északi részén egy hóval borított valami”* – magyarázza Dzmítiri Plaksz.

Stefan Eriksson svéd diplomata – aki példamutató tisztelettel viszonyul annak a népnek a nyelvéhez, ahol hazáját képviselte – szintén a „Belarusz” megnevezést támogatja.

A probléma nem a fehérségben rejlik. A belaruszul is beszélő svéd szlávista és emberi jogi aktivista Martin Uggla, az Östgruppen – a demokráciát és az emberi jogokat védő civil szervezet – vezetője, még 2009-ben írta meg programadó cikkét *Vitryssland eller Belarus* (Fehéroroszország vagy Belarusz?) címmel. Lassan ugyan, de határozottan megerősödik a svéd nyelvben a Belarusz név, bár a svédek nagyobbik része még a Vitryssland szót használja. A Svédországban hivatalos *Idegen nevek kézikönyve* (Utrikes namnbok) utolsó kiadásában azt írják, hogy a Belarusz név „nem hivatalos szövegekben” használatos.

Előfordul, hogy nemcsak egyszerű svédek nem különböztetik meg Belaruszt Oroszországtól. Martin Uggla felhossa Fredrik Reinfeldt kormányfő

példáját, aki egy parlamenti vitában mondta Belaruszt Oroszországnak. Uggla szerint a keveredést pontosan a kolonialista Vitryssland kifejezés okozza.

Uggla különböző belarusz-szakértőket idéz. Vaszil Bikau *Veterán* c. elbeszélésének (eredeti címe „Афганец”) fordításához írt utószavában Nils Hokanson megmagyarázza, hogy miért a „Belarus” nevet használja:

Nem a fehérséggel van a probléma. A „Vit” szócska pontosan fordítja a több különböző értelmet hordozó „бел” előtagot, amelynek ebben a szövegösszefüggésben senki sem tudja a pontos értelmét – „fehér”, „tiszt”, „szabad” vagy „nyugati”. A probléma két történelmi és kulturális jelenségnek – Oroszország és Ruténia – a szó szoros értelmében vett és következetes összemérésében van.

Tökéletes, nyelvészeti alapon álló magyarázata ez annak, hogy a megszott kifejezés egyik tagjának – sem a „fehérek”, sem az „Oroszországnak” – sincs semmi köze Belarusz nevéhez. A *Belarusz* szóban a „bel” (бел) szótó már régen elveszítette eredeti szemantikáját, amit egyébként ma senki sem tud pontosan. És „Rusz” (Русь) pedig nem Oroszország.

Azok a svéd nyelvészek, akik a Vitryssland kifejezés védelmére keltek, azt mondták, hogy mivel minden nyelvben megtalálhatók a más országokra használatos saját „külső” megnevezések (exonímia), köztük hagyományosak, így a svéd nyelv nem köteles áttérni más országok belső megnevezésére (endonímia), hiszen pontosan az exonímiák „könnyítik meg az országnevek kimondását és megértését”, míg az endonímiák, autotoponímiák „nehézkessé teszik a kommunikációt”.

Erre pedig én azt válaszolom, hogy a XX. századig nem alakult ki hagyományként más nyelvekben sem a *Fehérorosz*, sem a *Belarusz* név használata.

A mai belarusz nyelv nézőpontjából a Belarusz szó – oszthatatlan szótó. Ha nem így lenne, nem létezhetnének olyan megnevezések, mint *Vörös Belarusz*. A szó mechanikus jellegű felosztása két szótóra és ezek külön-külön történő lefordítása annak köszönhető, mikor Belaruszra az orosz nyelv és történelem torzító prizmáján keresztül tekintenek.

Martin Uggla bebizonyította, hogy a Belarusz szó semmivel sem nehezíti a svéd beszédet, értelmezést és kommunikációt, szemben azzal, ahogy Oroszország és Belarusz neveinek összekeveredése „hosszú távon a legkomolyabb veszélyt jelenti egy Közép- és Kelet-Európa határán fekvő ország függetlensége és jellegzetes kultúrája számára”.

Az érdeklődők és a szakemberek aktív hozzáállása meghozta az eredményt Svédországban. Eltelt hat év, és 2015-ban Uggla úr kiegészítette korábbi cikkét:

A „Belarus” név mára annyira elterjedt, hogy a blogbejegyzéseimben már nem írom oda mögé zárójelben, hogy „Vitryssland”.

De a hivatalos gyakorlat egyelőre nem változott.

Fehér Frici Oroszországba megy. Belarusz nevével hasonló kettősség van más nyelvekben is. Példaként hozhatjuk a germán nyelvcsoporthoz tartozó nyelvek többségét: a skandináv nyelvek, a holland és végül a német. Ezekben

mindben Belarusz nevéként az orosz nyelvből átvett kéttöví másolat használatos. Ezekben a nyelveken a megnevezés első része megegyezik a „fehér” szóval, a másik, könnyen felismerhetően – Oroszország, vagy valami hasonló.

A legmérvadóbb német szótárban, a Dudenben szerepel ugyan a *Belarusz* szó, de az értelmezése a következő: „Saját országnév, amellyel a hivatalos kormányközi információcserében *Weißrusslandot* jelölik”. Más szóval a normatív, az általánosan elfogadott, továbbra is ez utóbbi marad.

Nem parancsolhatjuk meg a svédeknek, izlandiaknak, németeknek, hogyan beszéljenek és írjanak a mindennapi életükben, csak közvetett hatást gyakorolhatunk rájuk, hogy országunknak milyen megnevezést válasszanak a saját nyelvhasználatukban. Habár van jogi alapja, hogy a hivatalos okmányokban különböző nyelveken hogy nevezzék Belaruszt: az 1991. szeptember 19-i törvény megköveteli, hogy idegen nyelveken a *Беларусь* név transliterációja a belarusz kiejtést vegye alapul.

A világnak az angol nyelvet használó része igen gyorsan reagált erre a törvényre, és már 1991-ben el is kezdte a Belarus alakot használni a korábbi Byelorrussia, sőt White Russia helyett. Ráadásul nemcsak a hivatalos dokumentumokban, hanem a mindennapi nyelvhasználatban is. Tehát a többi germán nyelvben sincsenek nyelvészeti akadályai az ilyen átállásnak.

Ami pedig a hagyományokat illeti, Alekszandra Szuperanszkaja (1929–2013), a nevek nyelvközi átadásának tekintélyes orosz tudósa a következőket írja:

„...A név nyelve egyidejűleg azt is megmutatja, hogy a név melyik népe.” Amikor pedig „egyik vagy másik területen megváltozik az állami, politikai, nyelvi stb. rendszer irányultsága, akkor az emberi tevékenységgel kapcsolatos objektumok [többek között az államok. – V. V.] megnevezései elkerülhetetlen változásokon esnek át, és maguk ezek a változások igen informatívak”.

„Belorusszia” felcserélése Belaruszra pontosan így rendkívül informatív, az állam jellegének megváltoztatásáról tanúskodik. Ld. a *Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság megnevezéséről* szóló fent említett 1991-es törvényt.

A közeli országok nevei gyakorta úgynevezett hagyományos nevek, ami azt jelenti, hogy nagyon régen keletkeztek, valamiféle saját alapokon állnak. Így minálunk Deutschland – *Нямецчына*, vagy latinosan *Германія*. De Magyarországot is úgy hívjuk: *Вугоршчына*, vagy lengyelesen *Вэнгрыя*. Görögország eredeti neve *Ελλάδα* vagy *Ελλάς*. Tehát szomszédjainknak is megvan hozzá a joguk, hogy a mi földünket hagyományos néven nevezzék – persze abban az esetben, ha ilyen hagyomány valójában létezik náluk. Mert annak nincs alapja, hogy Belaruszra vonatkoztassák Oroszország megnevezésének hagyományát.

Általánosságban az a szabály érvényesül, hogy az országok neveit nem fordítjuk le. Tizenvalahány éve, figyelembe véve az illető állam saját kérését, Elefántcsontpartot *Кот д'Ивуар*-nak kezdtük mondani, megőrizve a francia nyelvi változatot (*Côte d'Ivoire*). [Mi magyarok is hasonlóan cselekedtünk pl. Felső-Voltával, amikor a magyarban „átkereszteltük” *Burkina Fasó*vá, megőrizve a

több törzsi nyelvben értelmes elnevezést, pedig az állam hivatalos nyelve ott is a francia, mint Elefántcsontparton. – De utóbbinál más a helyzet: „Elefántcsontpart” legalább a Côte d’Ivoire-nak a pontos fordítása, ami Belarusz esetében nem mondható el!! – a ford.]

A toponímia-tudomány belorusz szakértői is ragaszkodnak a fent hivatkozott törvény szelleméhez, hogy ti. a *Belarusz* országnév nem fordítható, hanem hangonként írandó át bármilyen más nyelvre. A Tudományos Akadémia mellett működő Nemzeti Toponímiai Bizottság elnöke, Igar Kapilou, aki immár a Nyelvtudományi Intézet igazgatója is, emlékeztet rá, hogy ezt az elvet *jóváhagyta az ENSZ Földrajzi Névi Szakértői Csoportja, az UNGEGN. Az általuk kidolgozott ajánlatok értelmében a más nyelvben használt megnevezés nem torzíthatja el az eredetét. Az orosz vagy más nyelvű hivatalos dokumentumokban és egyéb szövegekben jogszerűen csak a Belarusz név használható.*

Perun¹ nem készített szelfiket. Északnyugati szomszédjainknál – a litvánoknál – Belarusznak két neve elterjedt. A litván állami nyelvészeti bizottság 1995. 01. 26-i, 48. sz., „Az államok neveiről” c. határozatával azt a döntést hozta, hogy országunkat litvánul hivatalosan *Baltarùsijos Respublikának* hívják, de rövid, hagyományos névként megengedi a *Gùdija* vagy a *Baltarùsija* megnevezések használatát – hangsúlyozottan ebben a sorrendben.

A hivatalos *Baltarùsija* [Baltarùszija] ismét csak ugyanazt jelenti, hogy „Fehér Oroszország”. Bár vannak, akik azt mondják, hogy sokkal helyesebb lenne Oroszországra való célzás nélkül ezt a formát használni: *Baltarusia* [Baltaruszjá].

Ami viszont Gudiját illeti, valóban ősrégiek a gyökerei. A kiváló litván nyelvtudós, indoeurópaista Kazimieras Būga (1879–1924) leírja, hogy a gudas szóval a litván dialektusokban a más törzsekhez tartozókat jelölték, valamint a „másmilyen” litvánokat: például a szamogítiaiak számára „gudas” minden Szamogítiától keletre való litván, Kis-Litvánia lakosai „gudának” mondták Suwałki-vidék litvánjait. A későbbi kutatók arra is felfigyeltek, hogy a „gudas” szóval sok helyen a csecsemőket is illették (de hiszen a szlávok hívták „németeknek” azokat, akik „némák” – szóval akik nem beszélnek, vagy beszélnek ugyan, de nem úgy beszélnek).

Kelet-Litvánia lakosai – a dzukok – „gudának” mondták belorusz szomszédjaikat. K. Būga feljegyezte a Trakai járás litván anyanyelvű lakosainál, hogy a szláv nyelvű szomszéd országokat Gùdo šalìsnak mondták, ami szó szerint Gudaországot vagy Guda országát jelenti.

Būga a gudas szót a gótok saját magukra vonatkozó nevéből származtatta (ami igaz, az igaz: valóban áthaladtak a mi földjeinken), és úgy gondolta, hogy miután a gótok kivonultak erről a területről, a név már minden szláv anyanyelvű embert kezdett jelölni, legyen bár az illető krivicsi² vagy lengyel. Ő volt az, aki meghagyta a litvánoknak, hogy a beloruszokat és Belaruszt ebből a többől származó szavakkal nevezzék.

¹ A szláv (pogány) mitológiában az egyik legfontosabb istenség, többek között a villám, a mennydörgés az ő fegyvere. Zeusz, Jupiter, a balti Pjarkunas és a skandináv Thor „rokona”.

² Keleti szláv törzs, a beloruszok ősei.

Belaruszban és Litvániában nem kevés az ebből a többől származó toponímia és családi név (*Gudzevicsi, Gudagaj, Gud, Gudavicsusz*).

A gudas szó sok mondásban szerepel, nem mindig pozitív felhanggal. Ezek közül a legismertebb a következő ősi átok: *Perküne dievaiti, nemušk žemaiti, bet mušk guda, kaip šunį rudą* (Perunom, istenkém, ne vágj szamogítiaiba, a gudot vágd agyon, mint egy rőt ebet). Nem tudhatni, hogy a szamogítiai Perun kit tekintett gudának, és hogy ennek megfelelően kit vert meg az ilyen imák hatására: videofelvétel nem maradt ránk. Talán az aukstajtijaiakat (litván felföldiek) vagy a dzukokat.

Az viszont biztos, hogy a litván nyelvben megvan a két háború közötti használatban megerősödött hagyománya, hogy Belaruszt Gudijának nevezzék.

Belakrivia. A lettek Belaruszt Baltkrievijának nevezik. És bár ebből kihalatszik a mi szívünknek oly kedves krivicsi szótó, de az idők folyamán a lettek a hozzájuk legközelebb álló szláv nyelvű törzs nevét kiterjesztették a moszkovitákra is (ami a mi nézőpontunkból erősen vitatható). Oroszország náluk: Krievija. Ez pedig azt jelenti, hogy lettül is „Fehér Oroszország” vagyunk. Ugyanígy észtil Valgevene, finnül Valko-Venäjä (ráadásul kötőjelle!), magyarul, törökül, görögül (Λευκορωσία, amiből kihalljuk a leukémiából és egyéb orvosi szakkifejezésekből ismerős „fehér” szót is, meg Oroszországot is).

Érdekes, hogy egyes genetikailag és földrajzilag korántsem közeli nyelvek, amennyire csak tudnak, úgy vigyáznak a mi önnön nevünkhöz való közelségre. Így pl. a krími tatár nyelv (szemben a törökkel), ilyen az összes kelta nyelv (írül An Bhealarúis), vagy a japán ベラルーシ [Berarúshi], ami nem rímel Oroszország japán nevére [Roshia].

Természetesen minden nyelvnek meglehetnek a saját hangtani és szóképzési jellegzetességei. Az ukránok lecserélték a korábbi „Білорусия-t” arra, hogy *Білорусь*. Ily módon megőrizték a rájuk jellemző fonetikát, de megszüntették a *Росія* névvel való összececsengést. Viszont, mondjuk a volt jugoszláviai szláv nyelvek hazánkat *Белорусија*, vagy hasonló nevekkel illetik. Csehül, szlovákul, kasub nyelven és szerb-nišavai nyelveken pedig *Bělorusko*, vagy hasonló. Az ilyen nevek mind Oroszországhoz kapcsolódnak az adott nyelveken.

Manapság aláírásokat gyűjtenek, sőt bírósági eljárásokat kezdeményeznek annak érdekében, hogy az oroszban fokozatosan térjenek át a *Беларусь* alak használatára a „Белоруссия” alakról. De a probléma nemcsak az orosz nyelven van, amelyik szóhasználatára sokkal érzékenyebben reagálunk, azért is, mert méretei tekintetében hatalmas szomszédunk, de azért is, mert volt gyarmatosítóink ők – következésképpen nagyobb tisztelettel kellene hogy adózzanak a mi toponímiai kívánságainknak.

Finnország, Észtország, Livónia, Kúrföld, Fehéroroszország, Kisoroszország, Újoroszország, Besszarábia, Krím, Grúzia, az egész Kaukázus, a Kirgiz földek, minden szibériai nép és különböző egyéb törzsek, melyek Államunkban élnek, sohasem rendelkeztek és nem is rendelkezhetnek önálló függetlenséggel (...), így tehát megilleti őket a kegy joga azon kötelezettség mellett, hogy egyszer s mindenkorra le kell mondjanak a külön nemzetség jogairól. Mindezek következményeként az összes fent

említett ország fölött, a bennük lakó törzsekkel együtt, Oroszország gyakorol kegyet, és ki kell jelenteni, hogy ezek, a fentiek alapján, örök időkre az Orosz Államhoz és annak kegyei alá tartoznak.

Az idézet a dekabristáknak az „Orosz Pravdában” 1825-ben megjelentett programjából származik, aki írta, nem más, mint Pavel Pesztel. Oroszországban a demokrata érzelmek gyakorta ott érnek véget, ahol a nagyhatalmi reflexek kezdődnek.

Egyébként majd akkor, ha mi, Belarusz, büszkék leszünk a nyelvünkre – mások is inkább fogják tisztelni, és jobban oda fognak figyelni rá.

Még a Svéd Akadémiának is oda kell hallgatnia ránk. Visszatérek a Nobel-díjhoz. A díjazottnak határozott erkölcsi hatalma van. Szyjatlana Alekszijevis ennek a tekintélynek egy kis részét felhasználhatja arra, hogy magára vállalja a belarusz nagykövetség funkcióját (amely ebben a kérdésben hallgat), és felkéri a svédeket, hogy zárják le hosszadalmas vitájukat és mostantól kezdve hívják hazánkat *Belarusnak*.

Bárász Péter fordítása

A miri várkastély – a világörökség része 2000 óta
(Karácsonyi Dávid felvétele)